

ЗАЛУЧЕННЯ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Арсентьєва О. С., Татаренко Г. В.

ВСТУП

Основні стратегії та принципи розвитку європейської освіти наразі спрямовані на надання усім учасникам освітнього процесу рівних можливостей відповідно до їхнього потенціалу та прагнень, підтримки для рівноправного залучення осіб з усіх частин суспільства, з різноманітними соціально-економічними, професійними, культурними та освітніми умовами, що передбачає побудову соціально інклюзивної системи вищої освіти з можливостями та інструментами), здатної підтримати сталу, згуртовану та мирну Європу.

Питання забезпечення права на освіту шляхом створення системи інклюзивної освіти можна віднести культурно-політичних функції держави. Поняття культури прав людини почало формуватися на законодавчому рівні наприкінці Другої світової війни і знайшло своє втілення нормах прийнятої 10 грудня 1948 року Організацією Об'єднаних Націй Загальної декларації прав людини¹. Загальна декларація прав людини стала першим міжнародним актом з прав людини універсального характеру, який визначив рівність всіх перед законом, право кожного на свободу і особисту недоторканність, свободу совісті та інші права та свободи. Хоча положення Декларації мають рекомендаційний характер, її принципи покладено в основу багатьох актів міжнародного права які стосуються прав людини: «Міжнародного пакту про громадянські й політичні права»², «Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права»³. Зазначені Міжнародні пакти разом із Загальною декларацією прав

¹ Загальна декларація прав людини. *Офіційний вісник України* від 15.12.2008. № 93, стор. 89, стаття 3103, код акта 45085/2008.

² Міжнародний пакт про громадянські й політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

людини склали Міжнародний білль про права людини. Україна є учасницею цих пактів з моменту їх ратифікації у 1973 році.

Згадана вище Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Болонья, 19 червня 1999 року) визначає одну з цілей, яка має першочергове значення для створення європейського простору вищої освіти та поширення європейської системи вищої освіти у світі, як сприяння мобільності через усунення перешкод на шляху ефективного використання права на вільне пересування з безпосередньою метою забезпечення студентам доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних послуг...»⁴.

Нова хвиля дискусій та активізація законотворчого процесу у сфері інклюзивної освіти почалися після ратифікації Україною 16 грудня 2009 р Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція) та Факультативного протоколу до неї, стаття 24 якої містить положення щодо забезпечення інклюзивної освіти на всіх рівнях і навчання протягом усього життя задля реалізації державами-учасницями права осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей⁵. Конвенція набула чинності на території України 06 березня 2010 року.

У 2020 році держави-учасниці Болонського процесу ухвалили Римське міністерське комюніке⁶, яке розглядає Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) як простір, де студенти, співробітники та випускники можуть вільно пересуватися аби навчатися, викладати проводити дослідження, базуючись та поважаючи фундаментні цінності вищої освіти, демократії та верховенства права, що забезпечить пропозицію усім учасникам освітнього процесу рівних можливостей та інструментів для пошуку та використання відповідно до їх потенціалу та прагнень. Загальною метою вбачається побудова інклюзивного, інноваційного та взаємопов'язаного простору до 2030 року, здатного стати підґрунтям стійкої та мирної Європи.

⁴ Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Болонья, 19 червня 1999 року). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text

⁵ Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

⁶ Rome Ministerial Communiqué 19 november 2020. http://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf

Цього ж року було визначено Принципи з укріплення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО⁷, де 9 принцип говорить, що заклади вищої освіти мають забезпечити аби участь спільноти у вищій освіті сприяла різноманітності, справедливості та інклюзивності через процес взаємодії та залученості усіх зацікавлених сторін суспільства.

На національному рівні питання надання рівних можливостей останнім часом значно активізувалося, зокрема Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року одним зі стратегічних напрямів визначає створення рівних можливості та вільний доступ до освіти, зокрема освіти протягом життя, а також здобуття іншої професії, підвищення кваліфікації та опанування додаткових компетентностей, задоволення особливих освітніх потреб всіх учасників освітнього процесу, створення інклюзивного освітнього середовища⁸. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки одним з пріоритетних принципів розвитку вищої освіти в Україні, які визначатимуть концептуальну модель вищої освіти, визначає інклюзивність та ставить ціллю забезпечення доступності і інклюзивності вищої освіти⁹.

Подальше впровадження до системи освіти інклюзивного елементу свідчить про зростання рівня суспільної культури, культури толерантності, розширення можливостей особистостей та виключності до суспільного життя таких уразливих категорій, як люди з інвалідністю, діти, особи похилого віку, мігранти тощо. Наразі мова йде про перегляд можливостей для реалізації своїх прав, у тому числі освітніх, для осіб які мають тимчасові труднощі пов'язані з особливостями здоров'я (особи на лікарняному, наприклад), з доглядом за дітьми чи непрацездатними особами, з особливостями праці (військовослужбовці).

⁷ Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA. Produced by the BFUG Advisory Group 1 for Social Dimension Edited by Co-Chairs Schmidt Scukanec Ninoslav (Croatia) and Napier Robert (ESU) Date: 24 June 2020. http://www.ehea.info/Upload/BFUG_HR_UA_71_6_1_AG1_Annex_Communique.pdf

⁸ Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 14 квітня 2021 року № 36 -р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>

⁹ Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

З огляду на повномаштабну військову агресію РФ з 24 лютого 2022 року в Україні сформувалося додаткове коло осіб, які мають особливі освітні проблеми. На жаль, наслідком війни є поява великої кількості осіб з особливими освітніми потребами, які виникли через війну – (а) особи, які одержали поранення, значні ушкодження (втрата кінцівок, тяжкі поранення зброєю, травми, спричинені перебуванням у полоні, насильством тощо), (б) особи, які мають прояви посттравматичного стресового розладу (напади агресії, надмірний переляк від раптових подразників (стук, грукіт), емоційна відстороненість, зниження інтересу до життя (і тим паче до навчання), психосоматичні прояви (головні болі, болі у животі), апатія, хронічна втома, мутизм – втрата здатності розмовляти після психологічної травми тощо), (с) внутрішньо переміщені особи, (d) ветерани війни, АТО/ООС тощо. Також внаслідок війни певна кількість здобувачів освіти змушена перервати своє навчання через невідповідність умов у закладах вищої освіти до їх особливих освітніх потреб, які виникли внаслідок війни та переміщення.

Водночас, відсутність повноцінної доступності освітніх послуг у закладах вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами є нагальною проблемою, оскільки це унеможливорює повноцінний доступ до вищої освіти для всіх людей, насамперед, з інвалідністю до закладів вищої освіти в Україні та ускладнює реалізацію основних стратегій та принципів розвитку європейської освіти.

1. Особливості залучення людей з інвалідністю до освітнього процесу та громадського життя закладу вищої освіти

Аналіз положень «Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року»¹⁰, «Концепції розвитку інклюзивної освіти»¹¹ та «Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період

¹⁰ Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 07 квітня 2021 року № 285-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text>

¹¹ Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : Наказ МОН України від 01 жовтня 2010 р. № 912. <https://mon.gov.ua/ua/npa/przatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

до 2030 року»¹² дозволяє дійти висновку, що положення цих документів доволі фрагментарно стосуються інклюзії саме у сфері вищої освіти. Хоча вища освіта не є обов'язковою, держава декларує дотримання рівних прав на отримання вищої освіти та створює умови для її отримання, у тому числі з урахуванням особливих потреб певних категорій осіб, тому подібні програмні документи, на нашу думку, мають більш детально зупинитися на особливостях інклюзивного навчання в системі вищої освіти.

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки серед іншого своїми завданнями вбачає державну підтримку осіб з особливими потребами та формування якісної інклюзивної вищої освіти, створення у закладах вищої та фахової передвищої освіти сприятливої інфраструктури й інклюзивного освітнього середовища універсального дизайну та забезпечення розумного пристосування, забезпечення доступу до вищої освіти соціально вразливих категорій населення.

Резолюція 52/82 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про здійснення Всесвітньої програми дій щодо інвалідів: до суспільства для всіх в XXI столітті» закликала уряди вжити всі необхідні заходи з виконання прийнятих національних планів по відношенню до інвалідів шляхом, зокрема, створення чи підсилення механізмів розповсюдження інформації по проблемам інвалідів та виділення достатніх ресурсів для повної реалізації існуючих планів та ініціатив¹³. Резолюція закликає залучати до обговорення та вирішення проблем осіб з інвалідністю, міжурядові та неурядові організації, представників громадянського суспільства.

Підґрунтям для змін в сфері фінансування та створення безбар'єрного середовища може стати реформа децентралізації влади, в результаті якої органам місцевого самоврядування громад передаються певні повноваження щодо формування ефективного механізму управління системою освіти та її фінансування. Не менш важливим аспектом вирішення проблем залученості студентів з інвалідністю до освітнього процесу та громадського життя закладу

¹² Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

¹³ Резолюція 52/82 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, про здійснення Всесвітньої програми дій щодо інвалідів: до суспільства для всіх в XXI столітті. URL: <https://www.un.org/ru/ga/52/docs/52res.shtml?fbclid=IwAR2vSDN91orLTNwlMZg7tEUjxbQDIa8GTekJT6j1XrANRv9g3t2FYn7QOIA>

вищої освіти є реалізація принципу автономії ЗВО, у тому числі фінансової автономії, яка надасть ЗВО змогу самостійно виділяти кошти на облаштування навчального простору з урахування потреб людей з інвалідністю та представників маломобільних груп.

Завданнями включення студентів з інвалідністю до освітнього процесу та громадського життя закладу вищої освіти є забезпечення права на отримання якісних освітніх послуг, виявлення та усунення перепон на шляху отримання таких послуг; соціалізація таких студентів з метою включення до соціального простору ЗВО, студентського середовища та формування навичок суспільної соціалізації на майбутнє; гуманістичне виховання – формування позитивного власного сприйняття, дружного студентського середовища; формування толерантності та взаєморозуміння в освітньому середовищі; підготовка до майбутньої трудової діяльності тощо.

Колектив закладу вищої освіти (здобувачі освіти, викладачі, співробітники усіх відділів та служб університету) є учасниками процесу соціалізації, який є дуже важливим для включення до освітнього середовища студентів з особливими освітніми потребами. «Соціалізація – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду через входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого – це процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом завдяки його активній діяльності, активному входженню в соціальне середовище»¹⁴. Соціалізація включає в себе соціальну адаптацію, інтеграцію, саморозвиток та самореалізацію особистості. Сенс соціалізації розкривається в таких процесах, як соціальна адаптація, інтеграція, саморозвиток і самореалізація.

Як відзначає Г.В. Давиденко: «Соціальна модель, розглядаючи людські відмінності у термінах раси, роду, гендеру, сексуальної орієнтації, культури, мови, фізичних, психологічних та соціальних умов, демонструє, що умови недієздатності походять не від суб'єктивних якостей осіб, а радше від взаємовідношення між характеристиками осіб і модальністю, через яку суспільство організовує доступ і використання товарів та послуг»¹⁵.

¹⁴ Рокотянська Л. О. Соціалізація студентів з особливими освітніми потребами: актуальність проблеми. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/77>

¹⁵ Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 314 с. С. 46.

Г. Овчаренко виділяє такі особливості процесу соціалізації студентської молоді: 1) адаптаційна (охоплює перший і частково другий курси) – спрямована на оволодіння способами навчально-професійної діяльності, її основним змістом є адаптація індивіда до нових умов; 2) ціннісно-діяльнісна, або диспозиційна (охоплює частково другий, третій і четвертий курси) – забезпечує вирішення протиріччя між ціннісними орієнтаціями на цілі життєдіяльності й засобами їх досягнення, детермінованими соціальними умовами життя індивіда; 3) професійна (охоплює випускний курс) – сприяє завершенню професійно-особистісного становлення студентів, перетворенню їх у активних суб'єктів соціалізаційного процесу¹⁶.

Особливості соціалізації студентів з особливими освітніми потребами проявляються у таких аспектах, як: психологічний (риса характеру, темпераменту, комунікативних здібностей, самооцінки студента); соціальний аспект (включення до середовища академічної групи); біологічний аспект (зумовлений особливостями нозології конкретного студента).

Кожен студент з особливими освітніми потребами має тільки йому властиві психологічні особливості та фізичні обмеження, які впливають на процес навчання та соціальну адаптацію. Зазначені особливості базуються на попередньому життєвому досвіді, навичках та компетенціях. На ефективну соціалізацію впливають рівень попередньої освіти та освіченості; знижена працездатність; складності у сприйнятті навчального матеріалу у загально-прийнятному вигляді; знижений імунітет та хворобливість, що призводять до пропуску занять; знижені навички комунікабельності та соціальної активності; низький рівень мотивації та зневіра у майбутньому; «соціальний песимізм»; емоційна нестійкість тощо.

З метою залученості людей з інвалідністю та представників маломобільних груп, осіб, які постраждали внаслідок агресії РФ з 2014 року, до освітнього процесу та громадського життя закладу вищої освіти створюються групи, в яких усі студенти, незалежно від нозологій та їх наявності навчаються разом. Заклади вищої освіти надають освітні послуги здобувачам освіти з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності, урахуванням рекомендацій індивідуальної програми реабілітації,

¹⁶ Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с. 6, с. 8.

яка враховує нозологію студента; із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання; індивідуальних навчальних планів для таких студентів.

При формуванні освітнього процесу заклади освіти повинні враховувати принципи універсального дизайну в освітньому процесі; дотримуватися вимог державних будівельних норм, стандартів та правил; здійснювати розумне пристосування приміщень та будівель з урахуванням універсального дизайну; забезпечувати здобувачів вищої освіти необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим МОН та необхідними навчально-методичними намагатися застосовувати в освітньому процесі методи і способи спілкування, що враховують особливості студентів з порушенням слуху, зору (українська жестова мова, рельєфно-крапковий шрифт (шрифту Брайля)) із залученням відповідних фахівців і педагогічних працівників; забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, аудіо та електронний формати). Проведення курсів з жестової мови для студентів та викладачів вже має позитивний приклад. Так, наприклад, на базі Вінницького інституту університету «Україна» існує «Центр вивчення іноземних мов», де студенти мають можливість вивчати українську та англійську жестову мови. Важливо, що обов'язковому порядку англійську та українську жестові мови вивчають студенти, які опановують спеціальність «Фізична реабілітація»¹⁷.

Більшість нормативних актів, що стосуються інклюзії, не згадують заклади вищої освіти. Так, Положення про інклюзивно-ресурсний центр» від 12 липня 2017 р. № 545¹⁸ оперує поняттям «... інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти» (абзац другий пункту 1). Зазначене положення містить таке визначення категорії «освітні труднощі» – труднощі у навчанні, які впливають на процес здобуття освіти та результати навчання здобувачів освіти відповідного року навчання». Додаток 4 до Положення встановлює та дає опис категорій (типів) особливих освітніх потреб (труднощів), але ці категорії стосуються саме осіб з особливими освітніми потребами, які є здобувачами дошкільної та

¹⁷ Українську жестову мову можна вивчити в одному з вінницьких вишів. URL: <https://vin-people.info/suspilstvo/item/95-v-odnomu-iz-vinnitskikh-vishiv-studenti-opanovuyut-zhestovu-movu>.

¹⁸ Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова КМУ від 12 липня 2017 р. № 545. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>

загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти.

Суттєвим недоліком системи інклюзивної освіти є незабезпеченість принципу безперервності та наступності інклюзивної освіти на всіх рівнях навчання: школа – коледж – університет (навчання на всіх рівнях вищої освіти від першого (бакалаврського) до третього (освітньо-наукового) – неформальна освіта – освіта для дорослих.

Водночас, за даними Управління праці та соціального захисту населення ВЦА м. Северодонецьк Луганської області до Централізованого банку даних з проблем інвалідності на вересень 2020 р. внесені 2902 людей з інвалідністю віком від 18 років. Водночас статистичні дані щодо наявності у зазначених осіб рівня освіти, зокрема вищої освіти, не збираються й, отже, не має можливості проаналізувати їх освітні потреби. Відомості щодо наявності вищої освіти серед осіб з інвалідністю були отримані за зверненням до Северодонецького міського центру зайнятості: станом на 01 січня 2021 р. кількість осіб віком від 18 років з інвалідністю, які перебувають на обліку – 71 особа, із них мають вищу освіту 38 осіб. Попит на одержання зазначених послуг підтверджується анонімним онлайн-анкетуванням потенційних студентів, проведеним ГО «Фундація «Жіноча ініціатива» спільно зі Східноукраїнським національним університетом імені Володимира Даля. Так, в анкетуванні взяли участь 117 осіб з інвалідністю віком від 18 років, серед них 54 особи не мають вищої освіти, але хотіли б її отримати. Внаслідок інфраструктурних вад об'єктів, в яких розміщено заклади вищої освіти (відсутність пандусів, ліфтів, розміток для осіб з вадами зору, паркувань тощо), а також через відсутність залучення до роботи викладачів, зокрема й викладачів з інвалідністю, які володіють жестовою мовою та (чи) абеткою Брайля, відсутність навчання спеціалістів і персоналу, що працюють на всіх рівнях системи освіти; слабе використання підходящих підсилювальних і альтернативних методів, способів та форматів спілкування, навчальних методик і матеріалів для надання підтримки людям з інвалідністю призводить до того, що ці люди не можуть (не здатні, не бажають) реалізувати свої освітні права¹⁹.

¹⁹ Арсентьєва О.С., Татаренко Г.В. Оремі аспекти забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу до отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти (на прикладі Луганської області). *Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, студентів, молодих науковців. 20 травня 2021 р. Ч. 1. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 6.

Однією з найбільочіших проблем є питання освітнього ландшафту. Законодавчого закріплення термін «освітній ландшафт» не існує, але термін широко використовується у таких документах як концепції, стратегії та плани розвитку. Згідно з визначенням Терепищого С. О. «...освітній ландшафт є універсальною системою взаємопов'язаних причин та наслідків утворення навчально-виховних цінностей та традицій в межах окремої історичної епохи та в певному географічно-культурному просторі»²⁰.

В країнах ЄС модель освітнього ландшафту містить інклюзивну складову, яка базується на Рекомендації № R(92)6 Ради Європи про послідовну політику щодо інвалідів, відповідно до положень якої, молодь має навчатися у спеціальних закладах тільки за наявності такого ступеня інвалідності, який не дозволяє їм перебувати в інклюзивній групі й потребує особливого медичного або соціального догляду²¹.

Рекомендація № R(92)6 орієнтує на створення освітнього ландшафту який би забезпечував профорієнтаційну допомогу; інформаційні послуги щодо інклюзивної здатності ЗВО забезпечити освітні потреби студентів які цього потребують; допомогу при вступі до ВНЗ; соціально-реабілітаційний супровід при навчанні; забезпечення фінансової підтримки (призначення стипендій, нарахування субсидій, пільг); забезпечення фізичного супроводу студентів з особливими освітніми потребами та представників маломобільних груп; допомога при працевлаштуванні.

Інклюзивний ландшафт базується на засадах створення безбар'єрного фізичного середовища; безбар'єрного інформаційного середовища; забезпечення фізичної, психологічної й соціальної реабілітації; включення осіб з особливими освітніми потребами та представників маломобільних груп у виховну та соціальну роботу, творчу та громадську діяльність; співпраця з громадським сектором та роботодавцями.

Важливе значення для реалізації визначених засад інклюзивного освітнього ландшафту є створення ефективної системи супроводу студентів з особливими освітніми потребами та представниками маломобільних груп. Правовою підставою для створення служб (відділів, центрів тощо) з супроводу є Постанова КМУ від 10 липня

²⁰ Терепищій С.О. Тенденції розвитку освітніх ландшафтів в епоху індустріального суспільства. <https://core.ac.uk/download/pdf/229041949.pdf>. С. 147.

²¹ Рекомендація № R(92)6 Ради Європи. URL: <http://www.malteser.if.ua/tpl/ua/images/dostupnist/m/7.pdf>.

2019 р. № 635 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти»²², яка передбачає створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу.

На жаль, слід констатувати, що вітчизняний інклюзивний освітній ландшафт знаходиться на початку свого формування. Серед наявних університетів в Україні майже одиниці можна вважати, такими, що відповідають вимогам інклюзивного навчання та зробили інклюзію парадигмою своєї діяльності, включивши її до власних стратегій розвитку.

Відкритим залишається питання щодо фінансування необхідного для виконання зазначених завдань, створення та роботи відповідних підрозділів та груп. Пунктом 15 Порядку передбачено, що заклади вищої освіти надають освітні послуги здобувачам освіти з особливими освітніми потребами за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших не заборонених законодавством джерел. Тобто розвиток інклюзивного ландшафту ЗВО залежить від рівня фінансування державою та місцевими органами влади.

Не менш важливою є проблема забезпечення ЗВО необхідними кадрами, які мають навички роботи з відповідними нозологіями, супервізія викладачів, створення волонтерського студентського середовища, спільноти тощо.

Дослідження системи організації інклюзивного навчання в закладах вищої освіти дозволило виявити суттєві проблеми, зокрема:

- низький рівень забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності освітнього середовища;
- відсутність достатньої кількості підготовлених фахівців для роботи зі студентами з особливими освітніми потребами;
- неузгодженість дій підрозділів та учасників навчально-виховного процесу;
- недотримання стандартів науково-методичного забезпечення;
- низький рівень супроводу студентів з особливими освітніми потребами;
- низька кількість та якість аудиторій що мають спеціальне обладнання;
- низький рівень підготовки до працевлаштування;

²² Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти : Постанова КМУ від 10 липня 2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>

– відсутність умов для творчого особистісного розвитку людей з інвалідністю.

Гадаємо, що процес навчання та соціальної адаптації та залученості людей з інвалідністю та усіх учасників освітнього процесу має бути ширшим та комплексним, включати поняття спільноти. Так, науковці з Великобританії Тоні Бут і Мел Ейнскоу пропонують концепцію «індексу інклюзії», з якою погоджуємося, Інклюзивна освіта, на їх думку, містить три компоненти: інклюзивну культуру, яка передбачає формування єдиної системи цінностей, інклюзивну політику, яка полягає у наявності стратегії інклюзивного освітнього середовища, його структури та цілей та інклюзивну практику, яка, ґрунтуючись на перших двох позиціях розкриває механізми освітнього процесу, де вся освітня спільнота, допомагаючи одне одному, самі стають ресурсом для навчання. Всі співпрацюють між собою і всі разом несуть спільну відповідальність²³.

Вважаємо, що саме університети як центри освіти та культури, громадської думки, соціально орієнтовані заклади, що враховують потреби громади та базуються на студентоцентрованому підході, мають створювати умови для покращення доступу до вищої освіти та повну підтримку під час навчання людям з інвалідністю, особам, які постраждали від війни в Україні та мають особливі освітні потреби шляхом створення, зокрема Інклюзивних ресурсних центрів, що посилять соціальний вимір вищої освіти.

2. Дослідження щодо залучення студентів з інвалідністю в освітній процес та суспільне життя на прикладі закладів вищої освіти Луганської області

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля – найбільший заклад вищої освіти на сході України та наразі двічі переміщений – з початком збройної агресії РФ у 2014 році був переміщений з м. Луганськ до м. Северодонецьк, а з 24 лютого 2022 року до м. Київ (вул. Іоанна Павла, 17). Університет завжди позиціонував себе як освітній та культурний центр громади, соціально орієнтований університет, робота якого ґрунтується на принципах студентоцентризму та соціальної залученості.

²³ Booth, T and Ainscow, M Index for inclusion: developing learning and participation in schools. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>

Після переміщення 2014 року було актуалізовано стратегії та принципи роботи університету, що передбачало зміцнення далівської спільноти та впровадження інноваційних та інклюзивних підходів до реалізації освітнього процесу.

За роки перебування у м. Северодонецьк нами реалізована певна кількість проєктів, спрямованих саме на створення умов доступності людей з інвалідністю до вищої освіти. 2016 році за участі волонтерів (здобувачів вищої освіти юридичного факультету СНУ ім. В. Даля), осіб з інвалідністю, маломобільних осіб було проведено соціальний експеримент щодо архітектурної доступності закладів освіти та закладів фахової освіти Луганської області), спрямований на зміну ставлення місцевої громади до людей з інвалідністю, визнання їх рівності з іншими членами суспільства та права на повноцінне життя, яке забезпечується створенням реальних умов для доступу до вищої освіти та соціальної інтеграції. Експеримент полягав у тому, що волонтери сіли на візкі та за участі особи з інвалідністю та матері з маленькою дитиною в колясці протягом години переміщалися територією біля навчального та лабораторного корпусів СНУ ім. В. Даля та університетським парком, і наносили на мапу об'єкти, які стали нездоланими бар'єрами на їх шляху. На підставі цих даних було подано проєкт та вже у 2017 році було отримано грант від Британської Ради в Україні в межах проєкту «Активні громадяни» для реалізації проєкту соціальної дії «Рух без обмежень» та обладнано навчальний та лабораторний корпуси СНУ ім. В. Даля пандусами для надання доступу людей з інвалідністю. У 2018 -2019 роках тривали роботи з впровадження універсального дизайну в університеті волонтерами та співробітниками.

Також у 2019 р. було укладено тристоронній меморандум про співпрацю між Юридичною клінікою “PRO BONO” Східно-українського національного університету імені Володимира Даля, Громадською організацією «Фундація «Жіноча ініціатива»» та Громадською Спілкою «Луганська Асоціація організацій осіб з інвалідністю», що дозволило долучити студентів-клініцистів до надання юридичних консультацій з питань доступності будівель та місць громадського користування м. Северодонецьк²⁴, доступності ліків для осіб з інвалідністю тощо.

²⁴ Перевірити пандус біля зупинки у Северодонецьку запропонували чиновникам. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1WgTofF3hAY>

У 2021 р. за ініціативи Громадська організація «Фундація «Жіноча ініціатива», юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля було проведено масштабну адвокаційну компанію²⁵, що мала на меті здійснити моніторинг рівня забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу до отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти та надати відповідні та рекомендації.

Проведення моніторингу було здійснено за такими індикаторами (критеріями):

1. Відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у сфері інтегрованої/інклюзивної освіти.

2. Наявність освіти, що передбачає: 1) визначення кількості закладів вищої освіти та фахової передвищої освіти в Луганській області та освітніх програм; 2) аналіз інформаційної складової у бенефіціарів щодо можливостей отримання певних рівнів освіти.

3. Доступність (недискримінація, фізична та економічна доступність), що передбачає: 1) аналіз статистичних даних щодо віку, статі, рівня освіти, кількості ВПО, рівня інвалідності тощо задля прогнозування реальної кількості осіб, які потребують доступу до вищої та фахової передвищої освіти; 2) визначення рівня архітектурної та фізичної доступності закладів вищої та фахової передвищої освіти Луганської області; 3) аналіз рівня економічної доступності освіти вищої та фахової передвищої освіти для людей з інвалідністю в Луганській області.

4. Прийнятність, що передбачає: 1) аналіз сучасних програм з інклюзивного навчання для закладів вищої освіти (форма та зміст, якість) щодо їх сприйняття та прийнятності людьми з інвалідністю.

5. Адаптованість, що передбачає: 1) аналіз гнучкості програм щодо сприяння потребам осіб з інвалідністю; 2) аналіз рівня інформованості працівників ЗВО щодо успішного досвіду роботи з особами з особливими освітніми потребами.

Дослідження ґрунтувалося на принципах: статистичної надійності та достовірності висновків, забезпечення рівного доступу

²⁵ Адвокаційна компанія відбулася завдяки підтримці Менторської програми для підсилення адвокаційних спроможностей організацій громадянського суспільства, що реалізована Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) у рамках Проекту «Ініціатива секторальної підтримки Громадянського суспільства України», який втілюється спільно у консорціумі з ІСАР Єднання та Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД).

населення Луганської області до виявлення власної думки, унеможливлення фільтрації респондентів за національною, релігійною, мовною тощо ознаками.

Джерелами дослідження виступили:

- 1) НПА у сфері інклюзивної освіти.
- 2) Дані, надані Головним управлінням статистики у Луганській області, Департаментом соціального захисту населення в Луганській області, Луганським обласним центром зайнятості, Управлінням соціального захисту населення Луганської області, Луганською Асоціацією організацій людей з інвалідністю на підставі запитів від ГО відповідно до ЗУ «Про доступ до публічно інформації», Департаментом освіти ЛОЦА, Асоціацією освітян Луганщини тощо.
- 3) Дані, одержані з сайтів закладів вищої освіти та фахової передвищої освіти.
- 4) Опитування осіб, які навчаються у ЗВО та закладах фахової передвищої освіти, осіб з числа людей з інвалідністю, які навчаються у ЗВО та закладах фахової передвищої освіти, викладачів, які працюють у ЗВО та закладах фахової передвищої освіти.
- 5) Проведення соціального експерименту за участі волонтерів та представників від Асоціації осіб з інвалідністю щодо архітектурної доступності закладів освіти та закладів фахової освіти Луганської області.

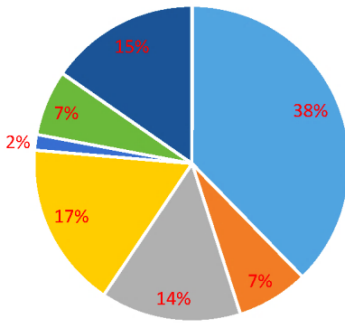
ГО «Фундація «Жіноча ініціатива» та представники юридичного факультету СНУ ім. В. Даля провели опитування серед закладів вищої та фахової передвищої освіти Луганської області щодо забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу до отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти. Було спрямовані листи до сімох закладів вищої освіти Луганської області із проханням про сприяння проведенню адвокаційного дослідження шляхом проходження опитування викладачів та отримувачів освітніх послуг вашого ЗВО щодо визначення стану забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу до отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти на території Луганської області. В опитуванні взяли участь 313 осіб з сімох закладів освіти вищої області (див. Діаграму 1).

З 313 респондентів певна кількість осіб були люди з інвалідністю або з іншим стійким порушенням (див. Діаграму 2).

Діаграма 1

Назва закладу освіти (повністю)

313 відповідей

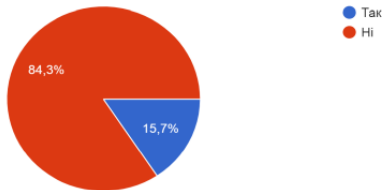

- Східноукраїнський національний університет імені Володимира Дала
- Луганський національний аграрний університет
- Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"
- Інститут хімічних технологій СНУ ім. В. Дала (м. Рубіжне)
- МАУП
- Луганський державний медичний університет
- Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Діаграма 2

Чи є Ви людиною з інвалідністю або з іншим стійким порушенням здоров'я?

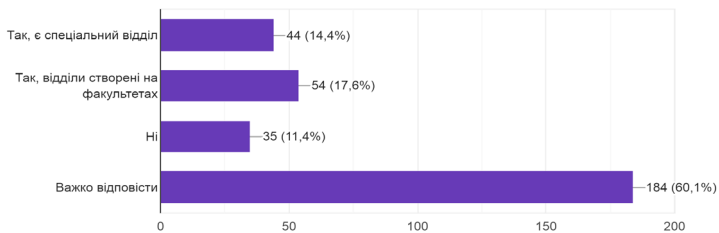
313 відповідей

Діаграма 3

1. Чи функціонує у Вашому закладі освіти спеціальний навчально-реабілітаційний центр або група психолого-педагогічного супроводу для здобувачів освіти з особливими потребами?

306 відповідей

Результати з питання функціонування у закладах освіти спеціального навчально-реабілітаційноо центру або групи психолого-педагогічного супроводу з здобувачів освіти з інвалідністю можна побачити на Діаграмі 3.

Респондентам було запропоновано визначити основні потреби студентів з особливими освітніми потребами, вказавши не більше трьох варіантів). З цього питання маємо такі результати: 218 осіб відзначили важливість наявності необхідної інфраструктури (пандуси, підйомники, адаптовані ліфти тощо), для 213 осіб важливим є толерантне ставлення оточуючих, 158 осіб відзначили важливість можливість відвідувати аудиторні заняття, 111 осіб наголосили на можливості отримання дистанційної освіти, 130 осіб відзначили можливість спілкування зі спеціально підготовленими викладачами, 20 осіб не визначилися (Діаграма 4).

Діаграма 4

Важливими є питання інформаційної підтримки студентів з особливими освітніми потребами у різних сферах студентського життя – освітньому процесі, поселенні у гуртожиток волонтерської підтримки та допомоги тощо. Лише 78 осіб (25,9%) відзначають наявність інформаційної підтримки та допомоги у влаштуванні в гуртожиток для здобувачів освіти з особливими потребами на належному рівні, ще 61 особа (20,3%) підтверджує наявність такої підтримки, але не на належному рівні, 138 осіб (45,8%) не можуть надати відповідь, 24 особи (8%) не відчують такої підтримки взагалі. Щодо питання про інформаційно-просвітницька діяльність з формування толерантного ставлення до здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, 108 респондентів (36,1%) відзначають, що така політика реалізується в їх закладі освіти на належному рівні, 89 осіб (29,8%) вважають її недостатньою, 28 осіб

(9,4%) відзначили її відсутність, 74 особи (24,7%) зазначили, що їм важко відповісти на це питання.

Також нагальним є питання доступу до інформації щодо реалізації інклюзивної складової у закладі освіти. Відповіді маємо такі: 54 особи (18,6%) мають такий доступ, вся інформація розміщена на офіційних ресурсах закладів освіти, 96 осіб (33,1%) можуть, але за запитом, 26 осіб (9%) взагалі не мають доступу, 114 осіб (39,3%) не можуть відповісти на це питання.

Щодо інформаційної підтримки та допомоги в отриманні технічних засобів реабілітації для здобувачів освіти з особливими потребами, в організації волонтерської допомоги для підтримки здобувачів освіти з особливими потребами маємо майже такі результати, що дає нам змогу говорити про недостатню інформаційну політику закладів освіти Луганської області у сфері інклюзії.

Щодо політики недискримінації та сприяння у зміні дискримінаційних поглядів, створення сприятливої атмосфери у закладі освіти щодо осіб з особливими освітніми потребами, 174 особи (58,4%) вважають, що така політика реалізується в університеті, 13 осіб (4,4%) вважають, що такої політики їх заклад освіти немає, 111 осіб (37,2%) не змогли відповісти на поставлене питання.

Також авторами були запропоновані питання щодо інформування абітурієнтів з особливими освітніми потребами при вступі до закладів освіти. Лише 45 осіб (15,1%) відзначили, що є окрема вкладка на сайті закладу освіти для осіб з особливими освітніми потребами, 91 особа (30,5%) бачили окремі публікації на сайті закладів освіти з питань вступу та реалізації освітнього процесу, 32 особи (10,7%) надали негативну відповідь і 130 осіб (43,6%) не змогли відповісти на питання. Щодо наявності забезпечення особливих умови під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), єдиного вступного (ЄВІ) та фахового іспиту (ЄФВВ) для здобувачів освіти з особливими потребами закладах освіти позитивну відповідь надали 83 респонденти (27,7%), вказуючи на належний рівень забезпечення, 64 особи (21,3%) відзначили не достатній рівень, 20 осіб (6,7%) надали негативну відповідь, 133 особи (44,3%) не змогли відповісти на питання. Крім того, за критерієм доступності у частині обізнаності з положеннями законодавства України щодо особливостей прийому абітурієнтів з особливими потребами до закладів вищої освіти III-IV рівня акредитації/ закладів фахової передвищої освіти 127 осіб (42,6%) надали позитивну відповідь, 120 осіб (40,3%) ознайомлені

з цими документами поверхнево та 51 особа (17,1%) нічого про них не знають.

Результати опитування з питання доступності (як для викладача, так і для студента) навчальних матеріалів в електронному вигляді, адаптованих для здобувачів освіти з особливими потребами (текст, розмір, колір і контрастність, озвучування чи шрифтів Брайля) показали, що лише 89 осіб (30,5%) мають таку можливість у повному обсязі, у 98 осіб (33,5%) ця можливість відсутня, 105 осіб (36%) не змогли відповісти на це питання. Ще менш втішними є результати щодо можливості студентів з особливими потребами отримати джерела, необхідні для вивчення, за допомогою альтернативних (електронних книг, онлайнних текстів, аудіокниг, підкастів тощо). Так, лише 127 осіб (42,9%) задовольняють таку потребу повністю, 37 (12,5%) такої можливості не мають, 132 особи (44,6%) не змогли відповісти на поставлене питання.

Досить суперечливими є результати опитування щодо збільшення кількості осіб з особливими потребами у закладах вищої освіти/закладу фахової передвищої освіти. 232 особи (77,9%) позитивно або швидше позитивно ставляться до залучення цієї категорії осіб до освітнього процесу. Водночас 19 осіб (6,4%) ставляться до цього негативно або швидше негативно, 33 особи (11%) взагалі не задумувалися про це, а 14 осіб (4,7%) не змогли взагалі відповісти на це питання.

Також актуальним є питання вибору форм навчання особам, які мають інвалідність різних груп. Так, щодо питання оптимальної форми навчання для студентів з інвалідністю I групи одержано такі результати: 64 особи (24,2%) наголошують на повному включенні студента до студентської групи (інклюзивне навчання), 70 осіб (26,4%) підтримують дистанційне навчання за допомогою сучасних технічних засобів, 128 осіб (48,3%) за змішану форму навчання, індивідуальних графік, що дозволяє поєднувати навчання в групі та дистанційне навчання, 1 особа (0,4%) не знають, що робити, 1 особа (0,4%) вважає, що вибір за студентом. Стосовно осіб, які мають II групу інвалідності маємо такі результати: 51 особи (19,2%) наголошують на повному включенні студента до студентської групи (інклюзивне навчання), 74 осіб (27,9%) підтримують дистанційне навчання за допомогою сучасних технічних засобів, 135 осіб (50,9%) за змішану форму навчання, індивідуальних графік, що дозволяє поєднувати навчання в групі та дистанційне навчання, по 1 особі, які не знаються на цьому, вважають, що вибір за студентом.

Стосовно осіб, які мають III групу інвалідності маємо такі результати: 81 особа (30,5%) – повне включення студента до студентської групи (інклюзивне навчання), 68 осіб (25,6%) підтримують дистанційне навчання за допомогою сучасних технічних засобів, 103 осіб (38,7%) за змішану форму навчання, індивідуальних графік, що дозволяє поєднувати навчання в групі та дистанційне навчання, по 1 особі, які не знаються на цьому, вважають, що вибір за студентом.

Щодо функціонування у закладах освіти, респонденти яких надавали відповіді, спеціальних навчально-реабілітаційних центрів або груп психолого-педагогічного супроводу для здобувачів освіти з особливими потребами позитивно відповіли лише 98 осіб (32%), 35 осіб (11,4%) зазначили, що такого відділу в них немає і, на жаль, більшість – 184 особи (60,1%) не змогли дати відповіді щодо наявності таких центрів у власних закладах освіти.

Заходи з забезпечення безбар'єрного освітнього середовища, реалізовані у закладах освіти: 158 осіб (54,1%) зазначили, що їх заклад освіти має приміщення, інформація та техніка і навчальний матеріал доступні для всіх студентів, 94 особи (32,2%) зазначили, що мають спеціалізовану матеріально-технічну базу, 185 осіб (63,4%) відзначили можливість вибору форми навчання: інституційної (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); індивідуальної (екстернатна, педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві), наближення освітніх послуг до місць проживання маломобільних студентів (відкриття філій, центрів дистанційної освіти) відзначили 64 особи (21,9%) від опитаних, 69 (23,6%) осіб відзначили, що в університетах є адаптований навчально-методичного забезпечення для студентів різних захворювань (аудіо-, відео-, тактильних та електронних матеріалів тощо), 61 особа (20,9%) відзначила, що у закладах освіти відбувається перепідготовка викладачів, впровадження спеціальних інформаційних і педагогічних технологій тощо.

Щодо адаптації викладачів і студентів до інтегрованого освітнього середовища, формування в колективі толерантного ставлення і розуміння проблем людей із інвалідністю 111 респондентів (38%) підтвердили наявність таких процесів. Ще 88 осіб (30,1%) зазначили, що їх заклад освіти надає психологічну підтримку учасників навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб студентів. Лише 42 особи (14,4%) відзначили, що у закладі освіти створено умови для надання

соціальної та медико-реабілітаційної допомоги, 81 особа (27,7%) відзначила створення умов для соціалізації, самовизначення і самореалізації та 53 (18,2%) організації позааудиторної діяльності для забезпечення професійної адаптації студентів, підготовки їх до працевлаштування і планування їхньої кар'єри тощо.

Питання унормування організації та супроводу студентів з особливими освітніми потребами у закладах освіти є нагальним, але, на жаль, більшість, а саме 241 (70,8%) респондент не змогли дати стверджувальної відповіді щодо наявності локальних документів, з них 190 осіб не мають такої інформації, а 24 особи відповіли негативно, лише 47 осіб (15,6%) зазначили, що університет має такий документ, а 41 особа (13,6%) відзначили, що усі локальні документи університету містять інклюзивну складову.

Респондентам було запропоновано для відповіді декілька питань щодо навчально-організаційного супроводу здобувача освіти з особливими потребами, видів такого супроводу. Так, 70 осіб (23,5%) зазначили, що процес супроводу відбувається власне на факультетах, 51 (17,1%) респондент вважають, що такий супровід здійснюють навчальні відділи закладів освіти. У 154 осіб (51,7%) це питання викликало труднощі з відповіддю, і 23 особи (7,7%) зазначили, що супроводу немає взагалі. Щодо видів результату опитування розподілилися таким чином: 64 особи (21,3%) відзначають, що є психолого-педагогічний супровід здобувача вищої освіти з особливими потребами, 51 особа (16,9%) називає соціальний супровід, про технічний супровід відомо 28 особам (9,3%), професійна адаптація та реабілітація, медична реабілітація – 14 (4,7%) та 9 (3%) відповідно. 131 особа (43,5%) зазначила, що нічого не знають про наявність видів супроводу у власних закладах освіти, 4 особи (1,3%) зазначили, що жодного супроводу немає.

Результати опитування щодо забезпеченості навчально-методичними матеріалами, консультаціями, тренінгами, підвищенням кваліфікації як викладачів, так і здобувачів освіти дали такі результати. На забезпеченість на належному рівні необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації освітнього процесу для студентів з особливими потребами вказали 97 респондентів (32,7%), водночас майже така ж кількість респондентів – 96 (32,3%) зазначила, що їм важко відповісти на це питання, 80 осіб (26,9%) зазначили, що забезпеченість вищезазначеними матеріалами в недостатній кількості, 24 особи (8,1%) зазначили, що такого забезпечення немає.

Консультативна та методична допомога науково-педагогічним працівникам закладу освіти щодо організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами на належному рівні відзначають 79 респондентів (26,5%), на недостатність такої допомоги вказують 75 осіб (25,2%), на відсутність – 24 (8,1%), не змогли дати відповідь 120 осіб (40,3%).

Майже такі ж результати демонструють відповіді на питання щодо організації закладах освіти підготовка (підвищення кваліфікації) науково-педагогічних працівників, соціальних працівників, волонтерів (з числа студентів) для роботи із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами. 129 осіб (43,4%) не можуть дати відповідь на це питання. 91 особа (30,6%) відзначає наявність таких заходів на належному рівні, на їх недостатню кількість звертають увагу 54 особи (18,2%), 23 особи (7,7%) зазначають, що такі заходи повністю відсутні у закладі освіти.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, можемо зазначити, що сучасна вища освіта в Україні базується на визначених, як вітчизняним та і міжнародним законодавством, нормах, принципах, системі заходів щодо забезпечення інклюзивної складової освіти. Все більше закладів вищої освіти активно ведуть роботу з впровадження моделей освітнього ландшафту, які містять інклюзивну складову, на всіх етапах навчання передбачені можливості для залучення студентів з інвалідністю до освітнього процесу та громадського життя закладу вищої освіти, доступні всі рівні вищої освіти: перший (бакалаврат), другий (магістратура), третій (освітньо-науковий). Передбачена система обов'язкових складових інклюзивної освіти у закладах вищої освіти, яка передбачає наявність спеціально розроблених освітніх програм та методик навчання, підручників, дидактичних матеріалів; надання послуг помічника та психологічний супровід студентів; соціокультурний супровід позанавчальної діяльності, залучення до спільної діяльності студентською колективу, наявність спеціальних технічних засобів навчання та забезпечення вільного доступу закладів освіти.

Сьогодні основною проблемою є практичне втілення зазначених законодавчих та методичних положень, що потребує значної фінансової підтримки закладів освіти, підготовки професійних кадрів, проведення регулярних комплексних заходів щодо формування дружнього середовища та певних навичок щодо

супроводу та допомоги студентам з інвалідністю з боку колективу студентської спільноти та викладачів.

Гадаємо, що, зважаючи на комплексність проблеми процес навчання та соціальної адаптації та залученості людей з інвалідністю та усіх учасників освітнього процесу має бути ширшим та комплексним, включати поняття спільноти, яка має єдину систему цінностей, університетські політики та механізми, спрямовані на розвиток кожного члена цієї спільноти, створення релевантного освітнього середовища за допомогою залученості кожного члена колективу.

Вважаємо, що саме університети як центри освіти та культури, громадської думки, соціально орієнтовані заклади, що враховують потреби громади та базуються на студентоцентрованому підході, мають створювати умови для покращення доступу до вищої освіти та повну підтримку під час навчання людям з інвалідністю, особам, які постраждали від війни в Україні та мають особливі освітні потреби шляхом створення, зокрема Інклюзивних ресурсних центрів, що посилять соціальний вимір вищої освіти.

Такий центр може надавати декілька видів супроводу: навчально-організаційний супровід – допомога учасникам освітнього процесу в його організації, розробка та впровадження освітніх програм та освітнього контенту за принципом універсального дизайну, написання та моніторинг виконання індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми можливостями, організація індивідуальних консультацій, створення та впровадження дистанційних курсів тощо; психолого-педагогічний (психолого-андрагогічний) супровід – системна діяльність, що включає надання психологічної та педагогічної допомоги здобувачам освіти з особливими освітніми можливостями під час освітнього процесу; соціальний супровід – заходи щодо створення умов для соціальної та соціально-побутової підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, в тому числі надання інформації та допомоги у влаштуванні в гуртожиток, отриманні технічних засобів реабілітації, організації волонтерської допомоги для підтримки таких здобувачів освіти тощо.

Водночас такі центри мають керуватися не лише кількісними та технічними критеріями, як то застосування принципів універсального дизайну в освітньому процесі, приведення території закладів вищої освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм, стандартів та правил,

забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації навчального процесу, забезпечення необхідними технічними засобами: комп'ютерні програми для слабозорих, системи підсилення звуку для слабочуючих, спеціальні меблі для осіб з вадами опорно-рухового апарату тощо, у тому числі осіб з ООП, які втратили вищезазначені пристрої при переміщенні, але й фокусуватися на якісних критеріях, а саме: впровадження стратегій інклюзивної культури в університетах та провадження її елементів до локальних нормативних актів університетів на всіх рівнях, впровадження інклюзивного дизайну до розробки освітніх програм університету; створення сучасного освітнього контенту для здобувачів освіти з особливими освітніми можливостями для забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та інші), створення курсів підвищення кваліфікації для викладачів та технічного персоналу щодо викладання та супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми можливостями, консультування та надання методичної допомоги науково-педагогічним працівникам щодо організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми можливостями тощо.

Крім того, впровадження зазначених вище пропозицій сприятиме реалізації соціальної стратегії складової університету як осередку освіти та громадської думки, спрямованої на впровадження власне інклюзивної культури, інформаційно-просвітницької діяльності щодо формування інклюзивної культури, цінностей та цілей, дружнього освітнього середовища для здобувачів з інклюзією та осіб, які потребують підтримки, створення партнерської мережі із закладами та установами, які опікуються соціальним захистом населення, громадськими об'єднаннями та організаціями з метою провадження волонтерської діяльності, спрямованої на підтримку здобувачів освіти з особливими освітніми можливостями.

АНОТАЦІЯ

Інклюзія передбачає залучення до процесу освіти кожного учасника освітнього процесу шляхом забезпечення інклюзивної складової освітніх програм, забезпечення спеціальних умов шляхом створення відповідного ландшафтного освітнього середовища, врахування специфічних потреб студентів с інвалідністю у відповідності до індивідуальної нозології. В роботі викладені деякі проблеми законодавчого, педагогічного та соціального характеру

що створюють бар'єри на шляху до практичного втілення інклюзивної складової до навчального середовища, визначені основні напрями та механізми що дозволяють ефективно залучити людей з інвалідністю до освітнього процесу та громадського життя закладу вищої освіти, та наведені рекомендації щодо їх впровадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини. *Офіційний вісник України* від 15.12.2008. № 93, стор. 89, стаття 3103, код акта 45085/2008
2. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Болонья, 19 червня 1999 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
6. Rome Ministerial Communiqué 19 NOVEMBER 2020. URL: http://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf
7. Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA. Produced by the BFUG Advisory Group 1 for Social Dimension Edited by Co-Chairs Schmidt Scukanec Ninoslav (Croatia) and Napier Robert (ESU) Date: 24 June 2020. URL: http://www.ehea.info/Upload/BFUG_HR_UA_71_6_1_AG1_Annex_Communique.pdf
8. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 14 квітня 2021 року № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>
9. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>
10. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 07 квітня 2021 року № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text>
11. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ МОН України від 01 жовтня 2010 р. № 912. URL:

<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

12. Резолюція 52/82 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, про здійснення Всесвітньої програми дій щодо інвалідів: до суспільства для всіх в XXI столітті. URL: <https://www.un.org/ru/ga/52/docs/52res.shtml?fbclid=IwAR2vSDN91orLTNwIMZg7tEUjxbQDIa8GTeKJT6j1XrANRv9g3t2FYn7QO1A>

13. Рокотянська Л. О. Соціалізація студентів з особливими освітніми потребами: актуальність проблеми. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/77>

14. Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 314 с. С. 46.

15. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.0 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с. 6. С. 8.

16. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова КМУ від 12 липня 2017 р. № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>

17. Арсентьева О.С., Татаренко Г.В. Окремі аспекти забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу до отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти (на прикладі Луганської області) : *Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні* : матеріали Всеукраїнської науковопрактичної конференції аспірантів, студентів, молодих науковців. 20 травня 2021 р. Ч. 1. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 6 с.

18. Терепищій С.О. Тенденції розвитку освітніх ландшафтів в епоху індустріального суспільства. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229041949.pdf> С. 147

19. Рекомендація № R(92)6 Ради Європи. URL: <http://www.malteser.if.ua/tpl/ua/images/dostupnist/m/7.pdf>.

20. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти : Постанова КМУ від 10 липня 2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>

21. Booth, T and Ainscow, M Index for inclusion: developing learning and participation in schools. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>

Information about the authors:

Arsentieva Olena Serhiivna,

orcid.org/0000-0001-7959-8524

Candidate of Legal Sciences,

Dean of the Faculty of Law

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

17 John Paul II street, Kyiv, 01042, Ukraine

Tatarenko Halyna Viktorivna,

orcid.org/0000-0001-6291-4455

Candidate of Legal Sciences,

Head of the Department of Constitutional Law

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

17 John Paul II street, Kyiv, 01042, Ukraine